

GARANTAREA CONSTITUȚIONALĂ A RESTRÂNGERII DREPTURILOR FUNDAMENTALE ALE OMULUI CA DIMENSIUNE INERENTĂ SECURITĂȚII JURIDICE

CONSTITUTIONAL GUARANTEE OF THE RESTRICTION OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AS AN INHERENT DIMENSION OF LEGAL SECURITY

CZU: 342.7:343.211.3:342.6

<https://doi.org/10.59295/spd2024s.48>

Irina IACUB,

ORCID: 0000-0002-8349-2789

e-mail: irinaiacub@mail.ru

Institutul de Cercetări Juridice, Politice, Sociologice,
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat: *Articolul cuprinde un studiu succint asupra instituției restrângerii exercițiului drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, ca dimensiune inerentă securității juridice, sub aspectul garantării constituționale, alături de alte instituții juridice asemănătoare. În principal, este analizat conținutul art. 54 din Constituția Republicii Moldova, care în timp ce interzice suprimarea și diminuarea drepturilor omului, permite restrângerea exercițiului acestora în cazuri și condiții strict stabilite. Scopul urmărit privește clarificarea principalelor reguli constituționale de care trebuie să țină cont atât legiuitorul, cât și practicianul dreptului atunci când recurge la restrângerea exercițiului drepturilor omului, pentru a preveni astfel subminarea, diminuarea și încălcarea acestor valori supreme într-un stat de drept.*

Cuvinte-cheie: *drepturile și libertățile omului, securitate juridică, diminuarea drepturilor, subminarea drepturilor, restrângerea exercițiului drepturilor, proporționalitatea restrângerii.*

Summary. *The article contains a brief study on the institution of restriction of the exercise of fundamental human rights and freedoms, as an inherent dimension of legal security, under the aspect of constitutional guarantee, along with other similar legal institutions. Mainly is analyzed the content of Article 54 of the Constitution of the Republic of Moldova, which, while prohibiting the undermining and diminution of human rights, allows the restriction of their exercise in strictly established cases and conditions. The aim is to clarify the main constitutional rules that both the legislator and the legal practitioner must take into account when restricting the exercise of human rights, in order to prevent the undermining, diminution and violation of these supreme values in a constitutional state.*

Keywords: *human rights and freedoms, legal certainty, diminution of rights, undermining of rights, restriction of the exercise of rights, proportionality of restriction.*

INTRODUCERE

Problema drepturilor omului este una centrală într-un stat de drept, mai ales din perspectiva garantării constituționale a acestora, stabilirii limitelor de exercitare și admiterii restrângerii exercitării acestora.

Cunoașterea problemei enunțate, a particularităților și subtilităților pe care le implică, reprezintă, la moment, o necesitate absolută, întrucât în perioada contemporană, orice persoană trebuie să înțeleagă cum își poate exercita drepturile garantate de Constituție, în ce condiții statul poate admite ingerințe în exercitarea acestora, precum și să deceleze între ingerințele constituționale/legale și cele arbitrare admise de către stat și autoritățile sale, pentru ca astfel să fie pregătită să-și apere eficient drepturile vătămate.

În doctrina autohtonă, subiectul enunțat este destul de superficial și fragmentar studiat, ceea ce nu permite o cunoaștere profundă și relevantă a sa. Acest moment justifică actualitatea și necesitatea dezvoltării teoretico-practice a acestuia, cu luarea în considerație a noilor realități sociale, a legislației în vigoare și a jurisprudenței relevante în domeniu.

Scopul studiului. Fiind motivați de cele enunțate, în prezentul demers științific ne propunem să cercetăm instituția juridică a restrângerii drepturilor și libertăților omului sub aspectul particularităților pe care le implică, garantării și condiționării sale constituționale, pentru ca, într-un final, să o delimităm de instituții juridice apropiate după natură.

MATERIALE ȘI METODE

Studiul a fost realizat prin cele mai relevante metode de cercetare științifică în domeniul juridic, printre care: metoda logică, metoda comparativă și metoda sistemică.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

1. Noțiunea și esența instituției juridice a restrângerii exercitării drepturilor. Potrivit art. 1 alin. (3) din *Constituția RM* [1], drepturile și libertățile omului reprezintă valori supreme și sunt garantate în Republica Moldova ca stat de drept și democratic. În continuare, Titlul II din *Constituție* consacră expres drepturile și libertățile fundamentale, debutând cu dispoziția generală, cuprinsă în art. 15, conform căreia „[c]etățenii Republicii Moldova beneficiază de drepturile și de libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea” (care în temeiul art. 4 alin. (1), „se interpretează și se aplică în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, cu pactele și cu celelalte tratate la care Republica Moldova este parte”), urmată de recunoașterea, în art. 16 alin. (2), că toți cetățenii sunt „egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială”.

Important este că, în temeiul art. 23 alin. (2) din *Constituție*, statul și-a asumat obligația constituțională de a asigura „dreptul fiecărui om de a-și cunoaște drepturile și

îndatoririle, în acest scop făcând publice și accesibile toate legile și alte acte normative”, ca fundament constituțional de bază al securității juridice a persoanei.

În paralel, Constituția se referă și la *exercitarea drepturilor și libertăților*, stipulând în art. 55 că: „[o]rice persoană își exercită drepturile și libertățile constituționale cu bună-credință, fără să încalce drepturile și libertățile altora”. Observăm că principala limită constituțională în exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale sunt drepturile și libertățile altor persoane. Cu toate acestea însă nu trebuie ignorat faptul că, chiar dacă norma citată protejează doar interesul privat, indiscutabil drepturile fundamentale nu pot fi exercitate în detrimentul interesului public (interesul general al statului și societății). În alți termeni, în cazurile în care interesul general o cere exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale poate fi limitată/restricționată/restrânsă. Evident, în asemenea circumstanțe, apare problema condițiilor în care poate fi restrânsă exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale, precum și limitele legale ale acesteia.

O precizare importantă ce se impune chiar de la bun început se referă la distincția dintre „limita” și „limitarea” drepturilor fundamentale <https://lege5.ro/Gratuit/ge3din-zzgqyq/aplicarea-principiului-proportionalitatii-in-cazul-restrangerii-exercitiului-unor-drepturi - N7>. Astfel, „limita” este un element de conținut al dreptului și este necesară pentru exercitarea sa (și pentru prevenirea abuzului de drept), în timp ce „limitarea” (restrângerea) îngrădește exercitarea unui drept prin măsuri dispuse de autoritățile statale competente în vederea unui scop legitim [2]; „limitarea este legată de stabilirea unor limite, granițe sau a unor reguli stricte de realizare, încălcarea cărora generează consecințe negative” [3, p. 10]. Prin urmare, în condițiile în care „limitele” dreptului sunt elemente indispensabile acestuia, „limitarea” reprezintă o excepție, la care se poate recurge doar în cazurile și în condițiile expres prevăzute de lege.

În doctrină, se consideră că „restrângerea drepturilor omului este necesară pentru a armoniza, corela interesele unei persoane cu drepturile altor persoane, ale societății, statului și uneori cu condițiile de exercitare de către stat a funcțiilor sale” [4, p. 84]. În esență, instituția *restrângerii* reprezintă o ingerință a statului în drepturile persoanei. Din acest considerent, aceasta este și trebuie admisă doar în cazurile și condițiile expres prevăzute de lege, inclusiv de *Constituția RM*, pentru a se evita restrângerea arbitrară a drepturilor, fapt ce marchează propriu-zis încălcarea acestora.

În temeiul celor enunțate, vom sublinia că în materia drepturilor și libertăților fundamentale este necesar de reținut:

- a) regula – toate persoanele dispun de drepturi și libertăți fundamentale garantate constituțional, care pot fi *exercitate* cu bună-credință, ținând cont de drepturile și libertățile altor persoane;
- b) excepția – se admite *restrângerea exercitării* drepturilor și libertăților doar în cazurile și condițiile expres prevăzute de *Constituția RM*.

Așadar, pentru a garanta respectarea drepturilor și libertăților fundamentale și a evita încălcarea/vătămarea acestora, *Constituția* reglementează expres, în art. 54, mecanismul *restrângerii exercitării drepturilor și libertăților*, prin stabilirea expresă

a unor cerințe și exigențe obligatorii, atât pentru legiuitor, cât și pentru practicianul dreptului.

2. **Reglementarea constituțională a restrângerii exercitării drepturilor.** În opinia noastră, una dintre cele mai importante garanții constituționale a respectării de către stat a drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei, precum și a securității juridice a acesteia, este cuprinsă în art. 54 din *Constituția RM* (cu denumirea marginală de „Restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți”), conform căruia:

„(1) În Republica Moldova nu pot fi adoptate legi care ar suprima sau ar diminua drepturile și libertățile fundamentale ale omului și cetățeanului.

(2) Exercițiul drepturilor și libertăților nu poate fi supus altor restrângeri decât celor prevăzute de lege, care corespund normelor unanim recunoscute ale dreptului internațional și sunt necesare în interesele securității naționale, integrității teritoriale, bunăstării economice a țării, ordinii publice, în scopul prevenirii tulburărilor în masă și infracțiunilor, protejării drepturilor, libertăților și demnității altor persoane, împiedicării divulgării informațiilor confidențiale sau garantării autorității și imparțialității justiției.

(3) Prevederile alin. (2) nu admit restrângerea drepturilor proclamate în articolele 20-24.

(4) Restrângerea trebuie să fie proporțională cu situația care a determinat-o și nu poate atinge existența dreptului sau a libertății.”

Din analiza conținutului articolului citat putem decela trei instituții distincte reglementate de acesta:

- *subminarea* drepturilor și libertăților fundamentale /în alin. (1)/;
- *diminuarea* drepturilor și libertăților fundamentale /în alin. (1)/;
- *restrângerea* drepturilor și libertăților fundamentale /în alin. (2)-(4)/.

La o primă vedere s-ar părea că instituțiile menționate sunt asemănătoare, dispunând de elemente comune. Cu toate acestea însă, la o analiză atentă, se poate constata că, în esența lor, acestea sunt diferite, fiind de natură chiar să se excludă reciproc. Le vom analiza succesiv, plecând de la semnificația termenilor.

Potrivit *Dicționarului explicativ al limbii române*, termenii enunțați semnifică:

- a) *a suprima* [5] – „a face să dispară; a înlătura, a elimina, a anula”;
- b) *a diminua* [6] – „a face să devină sau a deveni mai mic (din punct de vedere cantitativ, calitativ, intensiv etc.); a (se) micșora, a scădea” or „a deveni sau a face să devină mai puțin util, valoros, important etc.”;
- c) *a restrânge* [7] – „a (se) împușina, a (se) micșora, a (se) reduce, a scădea; a (se) strîmta; a (se) limita, a (se) mărgini, a se mulțumi, a se reduce, a se rezuma; a îngrădi”.

Raportând termenii analizați cu sensurile enunțate la categoria drepturilor omului, constatăm următoarele:

Suprimarea drepturilor presupune în sens strict „anularea” sau „excluderea” dreptului prin adoptarea unui act normativ cu efect abrogator („încetarea acțiunii dreptului în timp și spațiu” [8, p. 454]).

Într-o altă accepțiune, *suprimarea dreptului* presupune situația în care „dreptul în sens formal se păstrează (există), dar în procesul legislativ și de aplicare a legii persoana pierde posibilitatea de a-l realiza”. Ca exemplu, în doctrină, este invocat cazul în care se conferă efect retroactiv unei legi ce înrăutățește situația persoanei [9, p. 98; 10, p. 42] (efectul retroactiv al legii presupune reglementarea unor obligații suplimentare în calitate de condiții indispensabile pentru realizarea unui drept existent până la adoptarea legii retroactive [8, p. 454]).

Plecând de la accepțiunile enunțate în doctrină, se susține că norma constituțională care interzice *suprimarea drepturilor* „protejează dreptul în substanța sa și prescrie fără echivoc că, odată declarat în Constituție, dreptul nu mai poate fi suspendat sau anulat” [11, p. 217].

Important este că *suprimarea drepturilor* poate fi constatată doar de către Curtea Constituțională ca urmare a controlului de constituționalitate a legilor.

Diminuarea drepturilor, la rândul său, reprezintă în sens strict micșorarea conținutului dreptului sub aspectul prerogativelor pe care le cuprinde acesta.

În doctrină, *diminuarea* este văzută ca „o micșorare a conținutului material, a volumului de bunuri și garanții, o limitare nelegală și nefundamentată a drepturilor, adică limitarea volumului acțiunii în timp, spațiu și asupra persoanelor, suprimarea garanțiilor de protecție sau reducerea lor” [12, p. 42].

Totodată, drept *diminuare* a drepturilor/libertăților este recunoscută a fi „atenuarea semnificației și valorii drepturilor/libertăților pentru legislația în vigoare, moment ce se poate manifesta prin discriminare, restrângere excesivă, nedeterminată temporal și disproporționată sau restrângerea drepturilor nepasibile de restrângere, or restrângerea drepturilor cu încălcarea echilibrului dintre interesul public și cel privat, precum și consacrarea drepturilor fără stabilirea obligațiilor corelative ale statului” [9, p. 98].

Astfel, se poate deduce că *diminuarea drepturilor* presupune în esență o restrângere excesivă/abuzivă a acestora, dincolo de limitele legale stabilite, fapt ce justifică interzicerea expresă a acesteia.

Generalizând asupra *subminării* și *diminuării* drepturilor/libertăților omului, este important de reținut că asemenea momente pot fi imputate doar legiuitorului (precum și altor autorități cu competențe normative, în unele cazuri), care, după cum cunoaștem, este obligat în temeiul art. 3 alin. (1) lit. a) și b) din *Legea privind actele normative* nr. 100/2017 [13], să respecte în procesul legiferării *principiul constituționalității și principiul respectării drepturilor și libertăților fundamentale*. Sub acest aspect, subiecții enunțați pot fi recunoscuți ca reprezentând un prim garant al respectării drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova.

Plecând de la interzicerea constituțională a *subminării* și *diminuării* drepturilor/libertăților omului, vom reține că astfel de momente pot fi constatate doar de către Curtea Constituțională, în cadrul controlului de constituționalitate, care este în drept să recunoască ca fiind neconstituționale normele care produc asemenea efecte. Respectiv, în ast-

fel de situații Curtea Constituțională intervine ca un apărător al drepturilor și libertăților omului, vătămate (*subminate* sau *diminuate*) prin acte normative. Instrumentul principal pus la dispoziția cetățenilor pentru a beneficia de o astfel de apărare este *exceptia de neconstituționalitate*.

Evident, în practică este deosebit de important de cunoscut cum pot fi propriu-zis *subminate* și *diminuate* drepturile și libertățile fundamentale, pentru a putea ușor identifica normele legale care au sau pot avea un astfel de efect juridic, precum și de a le delimita de alte instituții juridice asemănătoare.

Restrângerea exercițiului drepturilor este cea de-a treia instituție reglementată de art. 54 din *Constituția RM*. Aceasta se deosebește substanțial de celelalte două, mai ales prin faptul că în timp ce *subminarea* și *diminuarea* drepturilor sunt categoric interzise, *restrângerea exercițiului drepturilor* este permisă de Constituție cu respectarea unor anumite condiții.

Din conținutul art. 54 din *Constituția RM* pot fi decelate următoarele elemente de bază ale instituției restrângerii drepturilor și libertăților fundamentale: *forma legală a restrângerii*, *scopul legitim al restrângerii*, *necesitatea restrângerii*, *proporționalitatea restrângerii* și *limitele restrângerii*.

a) Forma legală a restrângerii. În lumina acestei cerințe, restrângerea exercitării drepturilor trebuie în mod obligatoriu:

- să fie prevăzută/reglementată de lege;
- să fie reglementată accesibil, clar și previzibil de lege;
- să fie reglementată în corespundere cu normele unanim recunoscute ale dreptului internațional.

b) Scopul legitim al restrângerii. Potrivit acestei cerințe, *restrângerea* drepturilor întotdeauna trebuie să fie justificată sau să urmărească un scop legitim. Norma constituțională analizată prevede următoarele scopuri legitime care ar putea justifica o ingerință în drepturile omului: asigurarea securității naționale, integrității teritoriale, bunăstării economice a țării, ordinii publice, prevenirea tulburărilor în masă și infracțiunilor, protejarea drepturilor, libertăților și demnității altor persoane, împiedicarea divulgării informațiilor confidențiale și garantarea autorității și imparțialității justiției.

În general, scopurile legitime au fost grupate în două categorii distincte: *scopuri de interes public* și *scopuri de interes privat*. *Scopurile de interes public* sunt: securitatea națională, integritatea teritorială, bunăstarea economică a țării, ordinea publică, prevenirea tulburărilor în masă și infracțiunilor, garantarea autorității și imparțialității justiției. *Scopurile în interes privat* sunt: protejarea drepturilor, libertăților și demnității altor persoane și împiedicarea divulgării informațiilor confidențiale.

În fine, trebuie subliniat că „scopul legitim urmărit”, vizează „interdicția reglementării în legislație a unor măsuri arbitrare” și nejustificate [14, p. 93].

c) Necesitatea restrângerii. Această cerință presupune că ingerința în drepturile omului să fie necesară pentru atingerea scopului legitim urmărit. În jurisprudența CtEDO, se precizează la acest capitol că „ingerința trebuie să fie necesară într-o societate

democratică”. Dezvoltând, Curtea subliniază că „necesitatea într-o societate democratică semnifică că ingerința statului trebuie să corespundă unei nevoi sociale imperioase și să fie proporțională cu scopul legitim vizat prin adoptarea sa. Interpretarea și aplicarea acestei condiții trebuie realizată pe calea unei interpretări restrictive, dat fiind caracterul de excepție al domeniului în care intervine [15].

d) Proporționalitatea restrângerii. În lumina acestei cerințe constituționale, restrângerea trebuie să fie proporțională cu situația care a determinat-o și să nu atingă existența dreptului (să nu-l submineze sau diminueze).

În general, *proporționalitatea* este văzută ca un criteriu eficient de apreciere a legitimității intervenției autorităților statale în situația limitării exercițiului unor drepturi. Ca principiu general al dreptului, *proporționalitatea* presupune o relație, considerată justă, între măsura juridică adoptată, realitatea socială și scopul legitim urmărit. În jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, *proporționalitatea* este concepută ca „un raport just, echitabil, între situația de fapt, mijloacele de restrângere a exercițiului unor drepturi și scopul legitim urmărit sau ca un raport echitabil între interesul individual și interesul public” [16].

Din perspectiva dată, *proporționalitatea* este tratată ca un instrument de apărare a interesului subiectiv contra unei reacții prea severe, întrucât se rezumă la „verificarea echilibrului între drepturile individului și interesele statului”. Plecând de la semnificația sa majoră, „chiar dacă principiul *proporționalității* nu ar fi consacrat expres în constituția unui stat, doctrina și jurisprudența îl consideră ca făcând parte din noțiunea de stat de drept” [17, p. 87-88], fiind „inseparabilă de conceptele de legalitate, subsidiaritate și putere discreționară” [14, p. 61].

e) Limitele restrângerii. Este ultimul element al instituției juridice analizate, care în esență cuprinde cazurile/situațiile în care nu se admite aplicarea restrângerii. Astfel, conform normei constituționale citate, restrângerii nu pot fi supuse drepturile fundamentale, reglementate în art. 20-24 din *Constituție*, care prevăd:

- art. 20 – **Accesul liber la justiție:** „(1) Orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime. (2) Nici o lege nu poate îngreuna accesul la justiție.”
- art. 21 – **Prezumția nevinovăției:** „Orice persoană acuzată de un delict este prezumată nevinovată până când vinovăția sa va fi dovedită în mod legal, în cursul unui proces judiciar public, în cadrul căruia i s-au asigurat toate garanțiile necesare apărării sale.”
- art. 22 – **Neretroactivitatea legii:** „Nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care, în momentul comiterii, nu constituiau un act delictuos. De asemenea, nu se va aplica nici o pedeapsă mai aspră decât cea care era aplicabilă în momentul comiterii actului delictuos.”
- art. 23 – **Dreptul fiecărui om de a-și cunoaște drepturile și îndatoririle:** „(1) Fiecare om are dreptul să i se recunoască personalitatea juridică. (2) Statul

asigură dreptul fiecărui om de a-și cunoaște drepturile și îndatoririle. În acest scop statul publică și face accesibile toate legile și alte acte normative.”

- art. 24 – **Dreptul la viață și integritate fizică și psihică:** „(1) Statul garantează fiecărui om dreptul la viață și la integritate fizică și psihică. (2) Nimeni nu va fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane ori degradante. (3) Pedepsa cu moartea este abolită. Nimeni nu poate fi condamnat la o asemenea pedeapsă și nici executat.”

Fără a intra în mai multe detalii (care evident, necesită o analiză aprofundată), vom sublinia pe marginea limitelor enunțate că în timp ce Constituția permite restrângerea drepturilor omului în formă legală, fiind necesară pentru atingerea unui scop legitim și cu respectarea proporționalității, aceasta categoric interzice ingerința statului în drepturile omului (chiar dacă se respectă asemenea condiții) prin măsuri normative retroactive, în condiții de incertitudine și imprevizibilitate, cu nerespectarea prezumției nevinovăției și îngrădirea accesului la justiție.

CONCLUZII

Generalizând asupra instituției juridice a *restrângerii drepturilor omului*, vom sublinia că ori de câte ori intervine necesitatea restrângerii drepturilor individuale, statul trebuie să respecte cerințele constituționale enunțate, pentru a nu admite manifestări arbitrare, cu efect de suprimare, diminuare sau încălcare a drepturilor omului. Respectarea cerințelor este valabilă atât pentru autoritățile cu competențe normative, cât și pentru cele responsabile de organizarea și executarea actelor normative. Important este ca la aplicarea restrângerii să se țină cont de faptul că „limitările exercițiului drepturilor garantate de lege trebuie interpretate în mod strict și restrictiv”.

REFERINȚE

1. *Constituția Republicii Moldova* nr. 1 din 29.07.1994. Republicată în: Monitorul Oficial nr. 78 din 29.03.2016 (modificată prin Hotărârea Curții Constituționale nr. 8 din 11.03.2024).
2. Andreescu M. *Aplicarea principiului proporționalității în cazul restrângerii exercițiului unor drepturi*. În: Universul Juridic Premium, 2016, nr. 6. În: <https://lege5.ro/Gratuit/ge3dinzzggyq/> aplicarea-principiului-proportionalitatii-in-cazul-restrangerii-exerciitiului-unor-drepturi.
3. Несмеянова С.Э., Колобаева Н.Е. *Конституционное ограничение основных прав и свобод человека*. В: Российское Право: Образование. Практика. Наука, 2018, nr. 3, с. 9-16.
4. Подмарев А.А. *Соразмерность как конституционный принцип ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации*. В: Известия Саратовского университета, Новая серия, Серия: Экономика, Управление, Право, 2021, Т. 21, вып. 1, с. 83-91.

5. <https://dexonline.ro/definitie/suprima/definitii>.
6. <https://dexonline.ro/definitie/diminua/definitii>.
7. În: <https://dexonline.ro/definitie/restr%C3%A2nge/definitii>.
8. Болдырев Н. А. *Соотношение конституционных понятий «ограничение», «умаление» и «отмена» прав и свобод человека*. В: Право и государство: теория и практика, 2023, № 6(222), с. 453-455.
9. Яшина М.С. *Категории «отмена» и «умаление» прав и свобод человека и гражданина в конституционной доктрине современной России*. В: Известие Саратовского университета. Новая серия, Серия Экономика. Управление. Право, 2020. Т. 20, вып. 1, с. 98-107.
10. Логвинова И.В. *Толкование Конституционного Суда Российской Федерации умаления и отмены прав и свобод*. В: Бизнес в законе, 2015, nr. 5, с. 42-44.
11. *Constituția Republicii Moldova: comentariu*. Chișinău: Arc, 2012. 576 p.
12. Aramă E., Coca Gh. *Restrângerea expresă a drepturilor fundamentale de către prevederile constituționale din România și Republica Moldova*. În: Studii de drept românesc, 2009, an 21 (54), nr. 1, p. 41-46.
13. *Legea privind actele normative nr. 100 din 22.12.2017*. În: Monitorul Oficial nr. 7-17 din 12.01.2018 (modificată prin Legea nr. 49 din 21.03.2024).
14. Vizdoga D. *Proporționalitatea restrângerii unor drepturi sau libertăți în procedura penală*: Teză de doctor în drept. Chișinău, 2024. 245 p.
15. *Hotărârea CtEDO Handyside c. Marea Britanie*, din 7 decembrie 1976, 5493/72. Disponibil: <https://legeaz.net/hotarari-cedo/handyside-contra-marea-britanie-k5b>.
16. Andreescu M. *Proporționalitatea ca principiu constituțional*. În: <https://dreptmd.wordpress.com/2016/04/09/proportionalitatea-ca-principiu-constitutional/#:~:text=Principiul%20propor%C8%9Bionalit%C4%83%C8%9Bii%20este%20reg%C4%83sit%20%C8%99i,pentru%20a%20atinge%20acest%20obiectiv>.
17. Miculescu P. *Statul de drept*. București: Lumina Lex, 1998. 312 p.

NOTĂ. Studiu realizat în cadrul subprogramului de cercetare – 01.05.01: „Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice” (SENREMO) (pentru 2024-2027), desfășurat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al USM.